

ИЗВОРОВАТА ОСНОВА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ЗАКОНА НА ДВАНАДЕСЕТТЕ ТАБЛИЦИ¹

гл. ас. Теодор Пиперков

Подходът към изворите е основният проблем пред всяко изследване на Закона на дванадесетте таблици. Липсата на преки изворови свидетелства от епохата и на епиграфски материал, води до принудата или да се следва утвърдената реконструкция на неговото съдържание, или тълкуването да се ограничава до определен кръг

децимвирални разпоредби. Независимо от тези трудности, изучаването на закона днес продължава една дълга и плодотворна научна традиция, намерила в последно време своя връх в редица негови издания, основани на анализ на изворовите свидетелства, с коментар и превод на текстовете².

¹ В бележките под линия са използвани следните съкращения: **Berger**. Encyclopedic dictionary = **Adolf Berger**. Encyclopedic dictionary of Roman Law, Philadelphia, 1953; **Dulkeit / Schwarz / Waldstein**, Röm. Rechtsgeschichte = **Gerhard Dulkeit / Fritz Schwarz / Wolfgang Waldstein**, Römische Rechtsgeschichte, 8. neubearb. Aufl., C.H. Beck, München, 1989; **Kunkel**. Herkunft und soziale Stellung = **Wolfgang Kunkel**, Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen в поредицата Forschungen zum römischen Recht, Zweite überarb. und erg. Aufl., Hermann Böhlau Nachf. / Graz–Wien–Köln, 1967; **Latte**. Röm. Religionsgeschichte = **K. Latte**, Römische Religionsgeschichte, C.H. Beck, München, 1960; Les origines de la République Romaine = Les origines de la République Romaine, (доклади и дискусии от симпозиум) Vandoeuvres - Genève, 29 août – 4 septembre 1966, том XIII., Fondation Hardt, Genève, 1967; **Niebur**. Römische Geschichte = **B. G. Niebur**, Römische Geschichte, Neue Ausgabe von M. Isler, Erster Band, Verlag von S. Calvary & Co, 1873; **Ogilvie**, Das frühe Rom = **R. Ì. Ogilvie**. Das frühe Rom und die Etrusker, München, 1983; **Peppe**, Studi = **L. Peppe**. Studi sull' 'esecuzione personale, Milano, 1981, I. Debiti e debitori nei primi due secoli della repubblica Romana; RE = Pauly's Realencyclopädie der Altertumswissenschaften; Social Struggles = Social Struggles in Archaic Rome; New Perspectives on the Conflict of the Orders (доклади и дискусии), ed. by **Kurt A. Raaflaub**, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1986; Staat und Staatlichkeit = Staat und Staatlichkeit in der frühen römischen Republik, Hrsg. **Walter Eder**, Steiner, Stuttgart, 1990; **Usher**, The Historians = **Steven Usher**. The Historians of Greece and Rome, London, 1969; v. **Albrecht**, Geschichte d. röm. Lit. = **M. von Albrecht**, Geschichte der römischen Literatur, Bern 1992; **Wenger**, Quellen = **Leopold Wenger**. Die Quellen des römischen Rechts, Druck und Verlag Adolf Holzshausens Nfg., Wien, 1953; **Wieacker**. Die XII Tafeln = **Franz Wieacker**, Die XII Tafeln in ihrem Jahrhundert, в сборника Les origines de la République Romaine; **Wieacker**. Röm. Rechtsgeschichte = **Franz Wieacker**, Römische Rechtsgeschichte, Bd. I Abschn. 1, Einleitung, Quellenkunde, Frühzeit und Republik, Beck, München, 1988; Антична литература, Енциклопедичен справочник = Антична литература, Енциклопедичен справочник, съст. **Богдан Богданов** и **Анна Николова**, I. изд., "Д-р Петър Берон", София, 1988; **Немировский**, Рождение Клио = **А. И. Немировский**. Рождение Клио: у истоков исторической мысли, Воронеж, 1986.

² Макар и оспорвана в някои отношения, и до днес реконструкцията на Дирксен (**H.E. Dirksen**. Übersicht der bisherigen Versuche zur Kritik und Herstellung des Textes der Zwölf-Tafeln-Fragmente, Leipzig, 1824) и възприетото от него разпределение на текстовете по таблици остава основа за работата върху децимвиралните текстове и цитирането им. Сред научно-критичните издания на Закона на дванадесетте таблици най-голямо значение за съвременния изследовател имат: **R Schoell**. Legis duodecim tabularum reliquiae, Leipzig, 1866; **Karl Georg Bruns / Theodor Mommsen / Otto Gradenwitz**. Fontes Iuris Romani Antiqui, ed. Carolus Georgius Bruns, Leges et negotia, 7. изд., Tübingen, 1909; **Salvatore Riccobono**. Fontes iuris romani anteiustiniani, T. 1, Leges, Firenze 2. ed. 1941. Критична оценка на изворите за Закона на дванадесетте таблици с коментар, обзор на изворите и превод: **R Düll**. Das Zwölftafelgesetz, Texte, Übersetzungen und Erläuterungen, Ernst Heimeran Verlag, München, 1944 (фототипно изд. 1971); **Michael Crawford**. ed. Roman legal statutes, Vol. II, Institute of Classical Studies, University of London, 1996; **Dieter Flach**. Die Gesetze der frühen römischen Republik: Text und Kommentar, im Zusammenarbeit mit Stefan von der **Lahr**. Darmstadt: Wiss. Buchges., 1994; **Paul Frédéric Girard**. / Senn, Felix / Giuffrè, Vincenzo, Les lois des Romains, 7e édition par un groupe de romanistes des "Textes de droit romain", Tome II de **Paul Frédéric Girard** et **Félix Senn**. pubblicazione curata da Vincenzo Giuffrè, Jovene editore, 1977; **Лев Л., Кофанов**. Законы XII таблиц, Российская Академия Наук, Институт Всеобщей Истории, Москва, 1996.

Промъкналите се по силата на по-късна традиция разрешения и усилията да се установи систематизацията, водят до неизбежно излизане от тесните граници на безспорно установимото съдържание. Разпоредби, сочени от изворите като децемвирални, не винаги със сигурност могат да се отнесат към този първи законодателен акт. Затова очакванията към едно негово изследване следва да се ограничат до установяване степента на вероятност и достоверност на отделни децемвирални норми и институти, както и до основана върху тях оценка на предметния обхват.

И след преодоляването на хиперкритичното разглеждане на изворовите данни за периода за ранната република, остават съмнения, доколко ограниченият брой достоверни фрагменти от закона крият възможности за реконструирането на Дванадесетте таблици и оправдават усилията за изучаването му като единно цяло. Подобен възглед генерализира основателните резерви при анализа на редица институти (напр. *nexum*, *mancipium*, *usus* и *auctoritas*), и ги пренася върху почти всеки извод за общи черти и тенденции в ранната римска правна история. Той би могъл да доведе и до отхвърляне на възможността за цялостно изследване на закона.

От друга страна, разглеждането на ранното римско право само като достигнали до нас изолирани правни фрагменти ограничава възможността да се търсят и установяват основни негови характеристики. Възможност за това съществува и тя се основава на установимото съдържание на законите разпоредби и съпоставката им с данните, с които разполагаме за ранното римско общество. Оценката за достоверността на отделните извори може да послужи за постигане на един, по необходимост, непълен реконструктивен модел.

При изследването на отделни проблеми на архаичното римско право е трудно да се постигне онази пълнота на доказване, възможна при текстовете на римските юристи от класическата епоха. Затова е наложително съвременните анализи в тази област да се подчиняват на три цели – да се даде **задоволително от научно гледище обяснение** за разглежданите явления, това обяснение да бъде **вътрешно непротиворечиво** и най-сетне то да **съответства на** достъпните за този период **извори**. Даже и при наличието на

трите предпоставки нито едно изследване не може да претендира, че предлага единственото научно обяснение. По изтъкнатите причини всяко изследване следва да се оценява критично с оглед максималното съответствие на предложения модел с наличните и приети след анализ на достоверността им изворови данни и откритията в археологията. Не само историците на римското право, но и редица авторитетни изследователи на ранната римска история, оценяват изворовите данни за Дванадесетте таблици като най-достоверната, макар и непряко предадена ни информация за разглеждания период. Тази оценка е сред най-важните резултати на няколко научни форума, посветени на Дванадесетте таблици. Материалите от тях³ позволяват съпоставка на заключенията на юристи, изследователи на римската култура, религия, историята на римската литература и археолози.

Всяко правноисторическо изследване по необходимост трябва да отиде отвъд установяването на отделни данни и факти, ако цели да разкрие основните белези на изучаваната правна система като единство от взаимодействащи си принципи и норми. Това го изправя пред задачата да потърси **връзката между установените факти**, колкото и ограничен да е техният кръг. Усилието да се установи възможно най-големият обем достоверна информация се оправдава от възможността да се постигне ново ниво на знание за противоречиво предадените от изворите законови разпоредби.

Възприемането на **специфичен подход при изучаването на архаичното право**, различен от този при анализа на институтите на класическото и следкласическото римско право, произтича от неизбежността изследването в тази област да установи онзи кръг от извори, които дават достоверна информация, и да установи пределите, до които са възможни правноисторически изводи.

Изворите за ранната правна история на Рим не дават възможност да се прилага утвърденият традиционен метод на работа, познат ни от изследванията на правни институти от по-късни периоди. За тях авторите са имали опора в достатъчен брой, добре запазени юридически извори, предаващи както доктрина, така и разпоредби на

³ Les origines de la République Romaine; Social Struggles in Archaic Rome; New Perspectives on the Conflict of the Orders; Staat und Staatlichkeit in der frühen römischen Republik.

действащото право⁴. Изводите им могат да се верифицират на базата на съхранилите се доказателства за конкретни правни актове и допълнително привлечен епиграфски материал, които в много от случаите са сигурна опорна точка за обосноваването на тезата.

Привличането на неюридически извори за установяване на редица детайли в правната уредба на изучавания институт, археологически находки и литературни произведения е неизменно присъщо на съвременното правно романистично изследване на предкласическото и класическото право. Без да имат подчинена или вторична роля, те допълват очертаната картина на практическата приложимост на правния режим в трудно установимите ѝ елементи.

Изследването на архаичното римско право е затруднено в сравнение с изучаването на покъсните епохи на римската правна история. Единственият възможен подход за постигане на резултат е критичното ползване на всички извори, при внимателна съпоставка на тяхната достоверност. Възможно е някои от тях да позволяват само да се установи в общи линии историческата картина на периода, а други да дават и информация за правноисторически изводи. Невъзможността всички изворови данни да се приемат като еднакво сигурни ни изправя пред необходимостта, надеждно засвидетелствуваните комплекси от разпо-

редби на закона да се използват като основа за по-обща изводи. Пример за това ни дават редица изследвания от втората половина на XX в.⁵

Недиференцираността на общественото съзнание в тази ранна епоха и съчетаването на регулативния ефект на правни, морални, религиозни норми и норми на обществената конвенция ни изправят пред редица проблеми, но крие и резерви за установяване на особености на ранното римско право чрез привличането на данни за други нормативни регулатори в римското общество. На Франц Виакер⁶ принадлежи заслугата за установяването на по-широки граници при решаването на тази задача на едно качествено ново ниво – установяването на обществената среда при създаването на закона и **въздействието на културни, социални и икономически фактори** върху римското право от този период.

Хиперкритичният подход към Дванадесетте таблици на някои автори⁷ от първата половина на XX в. е посрещнат с остра и аргументирана критика⁸ още при появата му, а във втората половина на века може да се счита за напълно преодолян. Равносметка на дискусията с хиперкритицизма в сферата на правноисторическите изследвания и обобщение на резултатите от нея прави в средата на XX в. Леополд Венгер⁹. Както съвременната историческа наука¹⁰, така и прав-

⁴ Особено след преодоляването на увлеченията в “лова на интерполации” (Interpolationenjagd) в началото на нашия век и установяването на широко възприети критерии за критика на интерполациите. Значима историческа заслуга за поставянето на този проблем има Вилхелм Калб, чието съчинение не е загубило значението си и до днес – **Wilhelm Kalb**. Die Jagd auf Interpolationen in den Digesten, Nürnberg, 1897, Neudruck, Scientia Verlag, Aalen, 1984. В тази област особено значение за съвременния подход в интерполационата критика запазват изводите на Макс Казер вж. **Max Kaser**. Zur Methodologie der römischen Rechtsquellenforschung, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, Bd. 277, Abhandlung Nr. 5, Wien 1972.

⁵ **Okko Behrends**. Der Zwölftafelprozeß. Zur Geschichte des römischen Obligationenrechts (Göttinger Rechtswissenschaftliche Studien 92), Otto Schwarz & Co, Göttingen, 1974, **Alan Watson**. Rome of the XII Tables, Persons and Property, Princeton University Press, Princeton and London, 1975, **Същият**, The State, Law and Religion: pagan Rome, The University of Georgia Press, Athens and London, 1992.

⁶ **Wieacker**. Die XII Tafeln, с. 300, както и Рим. Rechtsgeschichte, 296–304.

⁷ Сред историците, определяща роля за течението играе Еttore Паис. Неговите аргументи по разглеждания въпрос са най-пълно представени в основния за това направление труд – **Ettore Pais**. Storia critica di Roma durante i primi cinque secoli, Vol. II., Ermanno Loescher & Co., Roma, 1915. Особено радикален по отношение на Дванадесетте таблици е френският романист Ламбер вж. **Edouard Lambert**. La question de l'authenticité des XII Tables et les Annales Maximi, Nouvelle Revue historique de droit français et étranger 26, 1902, с. 149 и сл.; **Ed. Lambert**. Le problème de l'origine des XII tables, Revue générale de droit, 26, 1902, с. 385 и сл. и Revue générale de droit, 27, 1903, с. 15 и сл.; **Ed. Lambert**. L'histoire traditionnelle des XII tables, Mélanges Ch. Appleton, Lyon, 1903, с. 503 и сл.

⁸ Първата сериозна критика на тезите на хиперкритицизма е дело на Пол Фредерик Жирап: **Paul Frédéric Girard**. L'histoire de XII tables, Mélanges de droit romain, I. Histoire des sources, Sirey, Paris, 1912. (1 – 64), = Nouvelle Revue historique de Droit, XXVI, 1902, 381–436.

⁹ **Wenger**. Quellen, 360–363.

¹⁰ Създаването на Закона на дванадесетте таблици се възприема от повечето съвременни изследователи като едно от малкото сигурни събития в най-ранната римска история.

ната романистика¹¹ еднозначно отхвърлят хиперкритичното недоверие към изворите.

Един от основните аргументи за отхвърлянето на хиперкритицизма е въпросът какво обяснява потребността да се “измислят” Дванадесетте таблици. Създаден по-късно закон или сборник на раннорепубликански римски автор не би могъл да има правните белези и съдържанието на някои от достигналите до нас децемвирални разпоредби¹². Тезите на хиперкритицизма в техния радикален вариант¹³ водят до отхвърляне на възприетата от по-късните римски автори датировка на Закона на Дванадесетте таблици и до отричането на изворовата традиция за този законодателен акт като дело на нарочно създадена децемвирална колегия. Това ни дава две хипотетични възможности за обяснение на многобройните позовавания от по-късните римски автори на децемвирални разпоредби.

Първата възможност е, събрани в по-късна епоха сакрални норми да се представят от римските автори като децемвирална кодификация. Достоверността на това твърдение може да се отхвърли сравнително лесно поради съдържанието на законовите текстове, сред които **римското сакрално право е представено от ограничен кръг фрагменти**¹⁴, който видимо контрастира с броя на достигналите до нас разпоредби от частното право.

Основната част от фрагментите на Дванадесетте таблици уреждат гражданския процес, важни вещноправни институти (съседско право) и отделни основни за гражданския оборот фигури на облигационното право (нексум, манципация), които дори и в ранната република са свързани много по-малко със сакралното право от други – по-слабо представени материи, като семейното право и фамилната власт, където връзката със сакралното право е много по-силна и може да се проследи и в предкласическия период. Трудно е да се приеме и възражението, че подобни разпоредби са могли да бъдат включени, но свиде-

телствата за тях не са достигнали до нас, поради отпадането на практическата им приложимост. Едва ли единствената причина за интереса към Дванадесетте таблици е римският традиционализъм. В такъв случай свидетелства за закона биха ни предоставили единствено авторите с антикварни интереси, но не и римските юристи.

Втората възможност на хиперкритичен подход към достоверността на историческите извори за Дванадесетте таблици е гледището, че те представляват **измислица на римски автори** от по-късна епоха, продиктувана от желание да се възвеличи миналото и да се представи постигането на гражданско съгласие като неизменна римска политическа традиция. Такава тенденция е теоретично мислима, но **едва ли е могла да има смисъл** преди да се проявят **политическите тенденции, очертали се след Втората пуническа война**. Да се мисли за съзнателна манипулация на исторически толкова отдалечени от тези автори факти, заради политически интереси, е трудно.

Тезата за създаване на историческа фикция е обременена с едно основно вътрешно противоречие – историческият разказ за създаването им не съответства във всичките си елементи на предполагаемите цели на измислица за нуждите на политически пропаганда. Ако се допусне това, е трудно да се обясни онази част от него, която представя законодателното начинание като резултат на поредна заплаха с плебейска сецесия. Подобно изтъкване би било в несъответствие с интересите на консервативните кръгове на римския нобилитет от епохата на написване на съответните съчинения.

Тенденциозните елементи в изворовите свидетелства, както и вмъкването на сюжети и анекдотични епизоди в разказа на историците, не са резултат на едноактна манипулация, а са обясними от гледна точка на фактори (лични, политически и теоретични пристрастия, стил на автора, цели на съчинението), породили се в различни истори-

¹¹ **Dulkeit / Schwarz / Waldstein**. Röm. Rechtsgeschichte, с. 55. **Franz Wieacker**. Solon und die XII Tafeln, в Studi in onore di Edoardo Volterra, Volume terzo, Casa editrice Dott. A. Giuffrè, Milano, 1971 с. 757, в заб. 1 отбелязва, че археологическите находки “лишават от всякаква почва” тезите на хиперкритицизма.

¹² Предвиждане на сацеритет, някои особености на принудителното изпълнение върху личността на длъжника – “продажба отвъд Тибър”, ограничения на “погребалния разкош”.

¹³ Вж. **Edouard Lambert**. La question de l'authenticité des XII Tables et les Annales Maximi, Nouvelle Revue historique de droit français et étranger 26, 1902, с. 149 и сл.; **Edouard Lambert**. Le problème de l'origine des XII tables, Revue générale de droit, 26, 1902, с. 385 и сл.; Le problème de l'origine des XII tables, **пак там** 27, 1903, с. 15 и сл.; **Същият**, L'histoire traditionnelle des XII tables, в Mélanges Ch. Appleton, Lyon, 1903, с. 503 и сл.

¹⁴ Те се отнасят предимно към санкционния механизъм на сацеритета.

чески периоди. Тезата на хиперкритицизма за “създаване” на Закона на дванадесетте таблици от римски автори в по-късна епоха, предполага като възможна в древния Рим единна и последователна пропагандна политика за продължителен исторически период, чиито цели са създаването на устойчив обществен мит. Такава “манипулация” е не само трудно постижима, но и необяснима с оглед на политическите интереси от времето на възникване на наративния стереотип за Дванадесетте таблици.

Част от разказа на римските историци има за свой първоизточник предания. По характерния за разказказваната история начин, те постепенно са добивали логическа последователност и се обогатявали с нови елементи¹⁵, затова и немалко черти и държавнически действия на римски рексове са видимо систематизирани и украсени в историческите съчинения. В прехода между края на царския период и ранната република сред тези недостоверни елементи започва да прозира историческото ядро.

Стремежът към съхраняване на родовата памет и престиж още в ранната република създава нов тип традиционно възпроизвеждане на историческия спомен както на римския народ, така и на отделни родове и фамилии¹⁶. Прославянето на делата на видни римски държавни и военни дейци, въпреки “корекциите” на разказвачите, се опира на реални събития, част от които днес се потвърждават от археологически и епиграфски находки. Възможностите да се установи степента на достоверност на подобни разкази не са големи, но все пак можем да доловим механизма на формиране на подобна устна традиция¹⁷.

Римският традиционализъм е сред най-сериозните аргументи срещу тезата за “измислянето” на закона, тъй като вероятният период (IV –

II в. пр.Хр.) на такова “измисляне” се характеризира със силно изразени консервативни тенденции сред патрицианския елит и плебейските политически дейци, формирали нобилитета. Единствените възможни автори¹⁸ на подобна мистификация едва ли биха дръзнали да извършат политически неоправдан и заплашващ авторитета им акт.

Основна **положителна последица от дискусиата** около хиперкритицизма е **отказът от приемане на всички децимвирални текстове като еднакво достоверни**. Това поражда и необходимостта поотделно да се търси отговор на въпросите за достоверността и датировката на достигналите до нас разпоредби.

Установяването на критерии за достоверност на изворите е първият етап при правно-историческо изследване, посветено на древен законодателен акт в неговата цялост. Оценката следва да се осъществи както по отношение на достоверността на извора като цяло (изходна информация, степен на критичност и подход към темата), така и с оглед на специфичното значение на изворите данни за установяване на правно-техническите характеристики на този акт (специални знания на автора, технически грешки или интерполации¹⁹).

Прилагането на споменатите критерии към данните за най-ранната епоха може да доведе до **формиране на изворова основа (база)**²⁰ за правноисторически изводи, въпреки че непълнотите в нашата информация не винаги позволяват да се достигне до достатъчно подробно изясняване на целия масив от децимвиралните разпоредби. Състоянието на информацията ни за периода твърде често налага да говорим за степен на достоверност.

След такава скептична оценка остава да се запитаме, кое все пак ни дава възможност да

¹⁵ Поредицата на ранните римски царе и разпределението на историческите “роли” помежду им.

¹⁶ Негов засилен израз за този период са все по-показното изразяване на култа към предците, пищните погребални церемонии и ритуалните практики при посвещаване на храмове.

¹⁷ Проблемът за устната традиция е предмет на сериозно разглеждане от няколко изследвания, публикувани в сборника *Social Struggles in Archaic Rome*, вж. особено **Timothy J. Cornell**. *The Value of the Literary Tradition Concerning Archaic Rome*, с. 52–76, както и **Jürgen von Ungern-Sternberg**. *The Formation of the “Annalistic Tradition”: The Example of the Decemvirate*, с. 77–104.

¹⁸ Предимно представители на сенатската аристокрация с високи жречески и политически позиции.

¹⁹ Според Улрих фон Любтов “...под интерполации разбираме съзнателните изменения в един достигнал до нас текст...” – **Ulrich von Lübtow**, *Die Bedeutung des römischen Rechts für unsere Rechtskultur, die Interpolationenforschung, Das romanistische Rechtsstudium*, Schäuble Verlag, Rheinfelden–Freiburg–Berlin, 1989, с. 94. На с. 91–93 в с. съч. преглед на най-важните изследвания, посветени на интерполационната критика..

²⁰ Разбрана като взаимно допълващи се изворови данни, издържали критичната проверка за достоверност, потвърдени, или поне непротиворечащи на археологическите находки, епиграфския материал и установената хронология на събитията.

постигнем издържащи научна критика резултати за политическата и правна история за този период. На първо място следва да се обсъди доколко политическите събития, отразени в изворите, са могли да бъдат достатъчно сигурно установени от самите древни автори.

Ранната римска историография от III в. пр. Хр.²¹, от която черпят информация нашите извори, е разполагала с три основни източника:

Записването в анализите²² на официалните за годината събития²³ е ставало под контрола на оглавяващия понтификалната колегия Велик понтифекс. Връзката на всички публичноправни действия със съблюдаването на римския религиозен ритуал е давало възможност на древните автори да ги ползват в изложението си за политическите и военни събития. Жреците (*pontifices*) са съставяли *Fasti*²⁴ след възприемането на принципа, според който ежегодното заемане на висшите магистратури определя летоброенето. Наред със съхранените за нас фасти, е твърде вероятно да са съществували техни предходници²⁵.

Фамилното предание на видните римски родове²⁶ не бива да се отъждествява с “устно преда-

ние”. Скептицизмът към достоверността на устното предание в известна степен подценява наличието на връзки между устната традиция с писмени и образни елементи, преплетени в специфична “мрежа” от исторически спомени на отделните родове, изображения, текстове, възпоменателни надписи и знаци, рамкирани хронологически от понтификалните анали. Тази връзка на преданието с други носители на информация не превръща устната традиция в напълно надежден източник, но позволява тя да се приеме като относително достоверна²⁷. Част от данните за видните представители на фамилията са се съхранявали писмено. Какво е било съотношението на достоверната информация и фамилната пропаганда с привнесени легендарни елементи е невъзможно да се прецени. Дълго време подценявани от учените, разказите съдържат и исторически достоверни факти. Резултатите от по-новите археологическите проучвания на ранния Рим доведоха до повишено доверие към тях у съвременните изследователи. Съхраняването и предаването на фамилната традиция се основава на похвалните погребални речи и религиозните ритуали за по-

²¹ **Wieacker**. *Röm. Rechtsgeschichte*, с. 88–89.

²² Като начален момент на редовното им водене (съгласно свидетелството на *Cic. rep. 1, 16, 25*) може да се приеме слънчевото затъмнение на 21 юни 400 г. пр. Хр. Поради официалния им характер на първо място те свидетелствуват за знамения, помирителни церемонии, “чисти и нечисти” дни, официални гадания, военни поражения, както и за сакрално значими събития – епидемии, знамения (Вж. **Latte**, *Röm. Religionsgeschichte*, с. 203–204 и 400–401.). Анализите са обобщени не по-късно от понтификата на видния римски юрист и Велик понтифекс Публий Муций Сцевола (*Pont. max. 132 г. пр. Хр.; Cos. 131 г. пр. Хр.*). Т. нар. *Annales maximi* (Великите анали) са издадени от него и така са превърнати в публично достояние. По този начин, данните, първоначално достъпни само на ползващите архива на понтификалната колегия жреци – представители на нобилитета, стават достояние на всеки образован римлянин. Вж. **Wenger**. *Quellen*, с. 335.

²³ Това означава, че преди средата на II в. пр. Хр. осведомеността на римските автори зависи от достъпа им до архива на понтификалната колегия и способността им да се ориентират в съхраняваните там надписи и записки на колегията. Вероятно част от тези текстове (за разлика от анализите) са били пазени в тайна. За по-късните автори достъпа до *Annales maximi* е давал донякъде възможности за относително по-точно датиране на събитията и по-пълно изложение.

²⁴ Най-вероятно е тази практика да се е установила във връзка с функциите на понтифиците, свързани с календара. Първоначално той се е обявявал ежемесечно и установяването на чисти и нечисти дни, определянето на празници и сакрални забрани е ставало след наблюдение на луната. Вж. **Latte**. *Röm. Religionsgeschichte*, с. 205–206. Най-голямо значение за историята на Рим имат Капитолийските фасти. (За значението им за правната история вж. **Wenger**. *Quellen*, с. 342.)

²⁵ Списъци на магистратите и т. нар. “ленени книги” (*libri lintei* – текстове върху ленено платно), съхранявани според свидетелството на Тит Ливий на Капитолия в храма на *Iuno Moneta*.

²⁶ Вж. **Wenger**. *Quellen*, с. 331–335.

²⁷ Воденето на родословното дърво от легендарен прародител и дори от божествен родоначалник (познато при Цецилиите, Юлиите, Антониите, Клавдиите) не бива да ни подтиква да смятаме, че е било възможно да се “измислят” предци. Твърде възможно е в някои случаи да им се приписва заемане на магистратура, до каквато не са достигали в рамките на една действително протекла политическа кариера, но според мен не е мислима една колективна манипулация на римската история от фамилните предания на отделните родове. Възможно е преиначаване на участието на техни представители в определени събития, но не и измислянето на самите събития – основният коректив са били публично оповестените анали.

читане паметта на предците. Според Виакер²⁸ при тези *laudationes funebres* са били припомняни деянията не само на покойния, но и на неговите представени чрез маски прадеди. Най-вероятно записан текст за съответната маска е бил поставян в нейната дървена кутия. Наред с чисто религиозното значение на сакралните действия за почитане на паметта на мъртвите, те постепенно добиват и значението на политическа изява, като преданието се превръща и в средство за консолидация на родовете около влиятелни фамилии.

От края на царския период е добре съхранен историческият спомен за доминиращо присъствие на етруски аристократи²⁹ в политическия живот на Рим. Тези данни за най-ранната римска история са измежду малкото, при които може добре да се установи степента на достоверност³⁰ на нашите извори и способността на римляните от разглежданата епоха бързо да възприемат чужди постижения³¹.

Резултатите от този общ преглед на състоянието на изворите, позволяват да се поддържа, че въпреки отдалечеността им от изложените събития, непълнотите и противоречията, те представляват отправна точка за изследването на Закона на Дванадесетте таблици, но са крайно ограничени като основа за правноисторически анализ. По тази причина като надеждна изворова база за изследване на Закона на дванадесетте таблици могат да послужат предимно изворите за отделни законови текстове. Подобно разбиране се подкрепя и от мнението на онези историци на ранната република, които приемат, че създаването на Дванадесетте таблици е едно от най-малко съмнителните исторически събития в ранната римска история³². Така избраният подход към

изворите не е плод на правнороманистична предреденост. С концентрирането на наблюденията предимно върху свидетелствата за законовите текстове, анализът на децемвиралните разпоредби не се изолира само в сферата на специализираните юридически съчинения, тъй като за редица текстове узнаваме от автори с интереси в други области. При изследване на децемвиралния законодателен акт, юридическата насоченост не предопределя и еднакво доверие към всички правни съчинения. Пиететът към този закон – отличителна черта на всички римски автори, в някои случаи деформира и възприемането му от римските юристи.

Дори в епохата на класическото римско право, те охотно цитират Дванадесетте таблици, а някои от тях му посвещават коментарни съчинения. Езикът на цитираните от тях разпоредби е архаичен и се отличава съществено от достигналите до нас фрагменти от юридически съчинения и от римските законодателни паметници след III в. пр. Хр. В резултат от работата на филолози и историци на правото са установени няколко общи присъщи на децемвиралните разпоредби особености, които могат да се обяснят само с принадлежността на тези текстове към много ранен период от историческото развитие на латинския език.

Вероятно текстовете са претърпели известни промени в езика – “полирани” са от времето³³. Като сравнителен материал се сочат достигналите до нас посветителни надписи със сакрален характер, които с достатъчна сигурност могат да се датират от много ранен период на Републиката, а поне един от тях вероятно принадлежи на царския период. Наред с това, при сравнение с най-

²⁸ **Wieacker**, *Röm. Rechtsgeschichte*, с. 88–89.

²⁹ Вж. **Dulckeit / Schwarz / Waldstein**. *Röm. Rechtsgeschichte*, с. 4. Данните за най-ранната римска история са твърде оскъдни, за да можем да определим категорично, дали властта на последните римските царе с етруски имена е почивала на подчиняване на града с военна сила или е резултат от привличането на разполагащи с достатъчно мощни за онова време въоръжени отряди етруски аристократи в Рим. Независимо от пътя на установяване на властта им в Рим, едно е сигурно – чрез тях се засилва инфилтрацията на етруски културни постижения и религиозни представи и култови практики. Укрепва политическият авторитет на царете в рамките на общността и в отношенията с други италиийски общини. Възприема се нов тип въоръжение и тактика на римската войска.

³⁰ Поради възможността да се сравнят данните с научните резултати, постигнати от археологическите разкопки на етруските градове и некрополи и тяхната интерпретация.

³¹ Римските обреди, жреческите атрибути и публичният церемониален ритуал (напр. триумфът, ликторските снопове) запазват като трайно присъщи елементи с доказано етруски произход.

³² Според Фр. Виакер изворите с които разполагаме дават непротиворечива картина на децемвиралното законодателство. **Fr. Wieacker**. *Römische Rechtsgeschichte*, с. 287.

³³ **Wieacker**, *Die XII Tafeln*, с. 300.

стария сред разглежданите надписи³⁴ (върху т. нар. *Cirrus* намерен на Форума) могат да се проследят и някои сходства, които, макар и косвено, доказват значителна близост при официалния надпис и предназначенията за публично излагане като надпис текстове на Таблиците.

Наред с тези аргументи, особено съществено е установяването на **археологически потвърдено съответствие на децемвирални разпоредби с установената широчина на пътищата** от съответната епоха, както и с **промени в местата за погребения**³⁵. Основания за доверие към достоверността на голяма част от за свидетелствуваните законови текстове³⁶ ни дава и формализираният език на много децемвирални разпоредби, тъй като Цицерон отбелязва, че и в негово време е било традиция текстовете да се учат наизуст от римските младежи³⁷.

Според непротиворечивия разказ на римските историци, публично изложеният текст на Закона на Дванадесетте таблици е унищожен по време на т. нар. “Галски пожар”. След унищожаването на надписа той вероятно не е бил възстановен – изворите не споменават за повторното изработване и излагане на надписа, а унищожаването му в по-късна епоха не би могло да бъде отминато с мълчание от тях. Законовият текст е

можел да бъде възстановен и запазен в основното си съдържание от неговите тълкуватели и пазителите на правното знание в тази епоха – понтификалната колегия. Заучаването на закона наизуст вероятно е практикувано в тесен аристократичен кръг като подготовка за изпълняването на жречески функции и магистратури. Подобна традиция е могла да възникне в една относително по-късна епоха – най-вероятно след приемането на *lex Ogulnia* (допускане на плебеите до висшите жречески длъжности)³⁸.

Преди приемането на този закон условеното от аристократичен произход заемане на място в понтификалната колегия е било единственият начин за придобиването на правни знания. С въведената от този него възможност плебеи да заемат места в колегията, познаването на текста на Дванадесетте таблици и способността да бъде тълкуван са се превърнали в преимущество на кандидата. Това със сигурност е създавало стимул за младежите от определени аристократични кръгове да се стремят към усвояването на сериозен обем правно знание³⁹.

Практиката за наизустяване на закона⁴⁰ вероятно е била част от гражданското възпитание и съществен елемент от подготовката за успешна политическа кариера на тесен кръг млади рим-

³⁴ CIL VI, 4, 3, 36 840. Надписът, открит в 1899 г., е върху камък и е намерен на около 1,40 м под т. нар. *Lapis Niger* (настилка от черни мраморни плочи) положени в близост до Рострата. Изсечен е върху относително неголям каменен блок с форма на пресечена пирамида (размери при основата 0, 47 X 0, 52 м и висок около 0,45 м). Паметникът е повреден и това не позволява да се установи целият обем на първоначалния текст, назовани са царя и комициите. За значението на надписа за правната история, с обсъждане на основните становища и преглед на литературата вж. **Wenger. Quellen**, с. 349–352. Състоянието на текста не позволява категорични изводи и различни негови тълкувания са предмет на дискусия. Специално изследване принадлежи на **Robert E.A. Palmer. The King and the Comitium, a Study of Rome's oldest Public Document**, *Historia, Zeitschrift für Alte Geschichte*, Heft 11, 1969.

³⁵ Най-късните погребения в ранните слоеве на римския форум се датират като принадлежащи на период, близък до периода на приемането на Дванадесетте таблици, които изрично забраняват погребване в чертите на града.

³⁶ **Wenger. Quellen**, с. 357.

³⁷ *Cic. de leg.* 2, 23, 59.

³⁸ 300 г. пр. Хр. От този момент насетне е обяснима готовността на определен кръг млади представители на нобилитета да се готвят за своята политическа кариера поради изострената с разширяването на кръга от потенциални кандидати конкуренция.

³⁹ За традициите в заеманите магистратури и жречества най-показателен приме са Муциите – за отделните видни представители вж. **Kunkel. Herkunft und soziale Stellung**, с. 8, 12, 14 и 18. За политическите и интелектуални връзки и значението на традицията за обучение в областта на правото **А. Б. Егоров**, Муции Сцеволли, Лицинии Крассы и Юлии Цезари, в Мнемон, Изследвания и публикации по истории античного мира, под редакция на професора **Э. Д. Фролова**. Выпуск 2. Санкт-Петербург, 2003.

⁴⁰ *Cic. De leg.* 2, 23, 59 (За законите). Дванадесетте таблици са се изучавали като задължително стихотворение *ut carmen necessarium*, както и в същото съчинение 2, 4, 9, където Цицерон дава пример със *SI IN IUS VOCAT*. Той отбелязва, че “днес” т.е. към момента на диалога в съчинението му “За законите” (52 – 46 г. пр. Хр.), това вече не е практика, а изучаването на право е основано на преторския едикт (*Cic. De leg.* 1.5.17).

ляни поне през II–I в. пр. Хр., без това да изключва и по-ранното следване на такава практика⁴¹. Изтъкнатото от изследователите на езика на закона⁴² “шлифоване текста” говори по-скоро в полза на отсъствието на официален надпис след Галския пожар. В противен случай, езикът на първоначалния текст би съответствал по някои форми на текста от т. нар. *Cirrus* и на съхранените фрагменти от песента на Салиите, а не на езика от IV – началото на III в. пр. Хр., архаичен спрямо класическата епоха, но по-късен от гледна точка на създаването на Дванадесетте таблици.

Възможността след унищожаването на надписа, законовият текст да е бил съществено променен в резултат на тълкувателната дейност на понтификалната колегия е според мен съмнителна. Едва ли в неговия текст са били вторично интегрирани значителен брой сакралноправни разрешения на римските рексове, поради относително многобройните цитирани от римските автори като “царски закони” (*leges regiae*). Ролята на колегията сред римските институции на ранната република не дава основание от нея да се очаква манипулативна подмяна на текстове. Не на последно място това се дължи на обстоятелството, че краткостта на децемвиралните разпоредби е предоставяла възможност с тълкувателни корекции да се променя приложното им поле. Подобна практика на понтифиците може да се установени само при отделни разпоредби⁴³.

От това свидетелство можем да стигнем най-малко до един извод – познаването на текстовете на Дванадесетте таблици е било разпространено сред образованите римляни – устойчив обществен кръг, надхвърлящ границите на елитарната прослойка от видни римски юристи през средната и късната република. Наизустяването на закона от римски граждани е предпоставка текстовете му при необходимост да бъдат цитирани със съзнанието, че са достатъчно познати не само за юристите. Тъй като цитирането на текстове от древните автори се основава на устойчива и широко разпространена традиция за

запознаване със законовия текст, с коментарите върху него и с архаичния законов език, писмените им свидетелства следва да се оценяват като достоверни, без да може да се отхвърли категорично рискът някои децемвирални разпоредби да са некоректно цитирани, а в отделни случаи – и манипулативно представени. Такива съмнения обаче изискват допълнителни доказателства за причините и механизма на отклонението. Промени в стопанската практика и практическата неприменяемост на отделни институти са довели в някои случаи и до дискусия на автори, породена от неспособността да се установи точно юридическото съдържание на фигурата⁴⁴.

Приемем ли Дванадесетте таблици като исторически достоверен първи законодателен акт в римската история, се изправяме пред необходимостта да оценим стойността на отделните изворови свидетелства. Такъв анализ е основата, върху която те могат да се съпоставят и след критично сравнение да формират изворова база, свързана с други обективно установени факти – археологически находки и епиграфски материал. Несъответствията в изворовите разкази също биха послужили като допълнителна информация за политически конфликти, установяване на исторически митове, формиране или запазване на морални, културни и политически ценности. Подобни взаимодействия оказват значително влияние при тълкуването на правни норми – особено в общества като римското, в което непълноти се преодоляват от консултиращата роля на жреците от понтификалната колегия, а по-късно и от римските юристи.

Изворите за Дванадесетте таблици могат да се разделят според характера на съдържащата се в тях информация на две основни групи. Едната ни дава данни за **политическата обстановка и създаването на закона** – сравнително малобройни извори, които ни предоставят по-голям обем информация. Политическите събития, довели до формирането на децемвиралната колегия, властена да изготви законовия текст, данни за

⁴¹ **E. C. Clark**. *History of roman private law* (I-во изд. Cambridge University Press, 1906), фототипно изд. BIBLO and TANNEN, New York 1965, с. 23 посочва, че по времето на Плавт момчетата заучават закони (*iura* и *leges*) според Plautus Most. 1.2.43. това свидетелство не е така определено като Цицероновото, но прави много вероятна подобна практика.

⁴² **Wieacker**, *Röm. Rechtsgeschichte*, с. 293; **Wieacker**. *Die XII Tafeln*, с. 300.

⁴³ Показателен и сигурно засвидетелстван пример за това е трикратната манципация на подвластен и свързаното с нея освобождаване от фамилна власт.

⁴⁴ Възможността се потвърждава от прословутата дискусия на римските юристи за нексума, породила водовъртежа от теории и спорове върху тази правна фигура в правната романистика от средата на XIX в. до днес.

нейната работа и за публикуването на закона са представени относително подробно в историческите съчинения⁴⁵ и в специализираното изложение на Секст Помпоний, посветено на историята на римското право в неговия Енхиридион.

Втората група е нееднородна и ни представя **съдържанието на отделните разпоредби** наред с юридическата книжнина, съществуват няколко основни групи извори, въз основа на които може да се установи част от нормативното съдържание на Дванадесетте таблици. В тази насока историческите съчинения ни дават твърде оскъдни данни. Твърде голям брой разпоредби могат обаче да бъдат установени въз основа на изложението на различни автори на научна, куриозна и практически ориентирана литература.

Наличието на споменатите групи свидетелства поставя по необходимост задачата да се установи не само степента им на относимост към предмета на изследване, но и да се съпоставят отделните данни, като се определят критериите за оценка на изворите. Недостоверността може да бъде следствие от тенденциозност⁴⁶ на автора, негов стремеж да “вмести” достъпните му данни в рамката на целите си, патриотични мотиви, теоретични или политически предубеждения. Възможно е деформирането на информация, дори създаване на “историческа картина” да се дължат литературни стилистични особености, възприемани като задължителни за повествованието. В хода на такъв анализ може да се намерят доказателства, че описаните от съответния автор събития, съществуването на определена законова разпоредба или юридическо тълкуване са съмнителни за епохата или представят в “римски одежди” пример от друга правна система⁴⁷. Видимото

неразбиране или пристрастност на автора в някои елементи от изложението не са основание да отхвърлим информация за безвъзвратно загубени по-стари извори. В някои случаи липсата на специално знание или наивни обяснения не са основание за отхвърляне на свидетелство на извора за отделни факти.

Твърдения, които са съмнителни, тенденциозни или доказано неверни, могат да послужат като отправна точка за установяването на ценности, разбирания и традиции на древния Рим, довели до изкривяването, митологизирането или подмяната на неудобни факти с устойчиво утвърдили се в по-късно време елементи в разказа и обяснения на римските автори. За установяването на картината на римската политическа история тези изводи имат съществено значение, но особена стойност добиват за целите на едно правноисторическо изследване. Те дават възможност да се реконструира в определена степен разбирането на римлянина за обществените ценности, морала, институтите на правото и римската *res publica*. Можем да извлечем информация и от претърпели литературна обработка и включващи легендарни елементи, разкази на отделни автори. Тази възможност е използвана за написаното от Тит Ливий и анализите се използват успешно в съвременните исторически изследвания⁴⁸.

В настоящата работа изворите свидетелства са **групирани според съдържащата се в тях информация**⁴⁹. Това облекчава съпоставките в рамките на групата⁵⁰ и е от значение при оценката на римската история като извор за Закона на дванадесетте таблици. Различията между разбиранята на историците и целите на съчиненията им се отбелязват с оглед на времето, за

⁴⁵ Най-подробно е изложението в съчиненията на **Тит Ливий** и на **Дионисий Халикарнаски**.

⁴⁶ Било плод на добросъвестно заблуждение или на предразсъдък от съответната епоха.

⁴⁷ За разглеждания период може да се очаква от някои автори грецизираща тенденция по престижни съображения.

⁴⁸ Вж. наред с изследванията в *Social Struggles* **K.-W. Welwei**, *Gefolgschaftsverband oder Gentilauflaufbot? Zum Problem eines frühromischen familiare bellum* (Liv.II 48,9), *SSZ (Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte – Romanistische Abteilung)*, 110/1993. (с. 60–76) – за похода на Фабиите, за достоверността на епизода с Апий Клавдий и Вергиния и падането на децемвирите – **W. Soltau**, *Der Dezemvirat in Sage und Geschichte*, *SSZ* 38/1917. (1–20).

⁴⁹ Подобен подход предлага **Wieacker** в изследването си *Zwölftafelprobleme*, *RIDA*, 3e serie, Tome III, 1956, с. 462. Той класифицира основните извори в три групи: антикарни съчинения, юридическа литература и други автори. Като споделям по принцип този подход, съм възприел и отделно разглеждане на историческите съчинения, поради разбирането, че в тях следва да се преценяват отделно достоверността на разказа за историческите събития и степента на прецизност при представянето на законови текстове и правни фигури.

⁵⁰ Избраната от мен класификация на групите извори е подчинена изключително на целта, поставена в настоящата работа и няма за цел да търси общи решения, свързани с анализа на достоверността и класификацията на изворите в правноисторическото изследване.

което се отнасят или времето, през което са създавани. Разглеждането на историческите съчинения от древността е подчинено на изискването да се държи сметка за разликата между съвременните научни критерии и представата за историческо съчинение, от която се ръководят древните автори. Такъв анализ е правен в редица изследвания. Ще отбележа само онези, които имат значение за интересуващия ни проблем⁵¹. Необходимостта да се установи нивото на правно знание на автора се разкрива от непрецизното предаване на правни разпоредби от Тит Ливий е съхранили се като надпис SC de Bacchanalibus. Той е преразказан от Ливий като съдържание с излагане на обстоятелствата, предизвикали неговото приемане⁵². Този критичен поглед не поставя под съмнение добросъвестното предаване на основните събития от този автор.

Други фактори за достоверността са светогледът⁵³, целите, които авторът си поставя с дадено съчинение⁵⁴ и наличието на лична заинтересованост от тълкуването на децемвиралната разпоредба⁵⁵.

Част от изворите създават проблеми при изследването на римскоправни институти, поради липсата на точни еквиваленти в гръцкия език на редица архаични римскоправни юридически термини. Този проблем се задълбочава особено при съчинения, писани от римски автори на гръцки. Съществува известна разлика в подхода при тези автори и на гръцките автори, оставили съчинения

по римска история. Поддадени на изкушението за търсене на общовалидни исторически тенденции и закономерности, някои от последните са повлияни от добре познатата им история на гръцките полиси.

Оскъдността на изворовата база налага споменатите съчинения все пак да бъдат използвани. Независимо от достоверното предаване на общата историческа картина, при установяването на правотехнически особености на децемвиралната уредба е необходима по-голяма предпазливост⁵⁶.

Съчиненията на античните историци за историята и текстовете на Дванадесетте таблици трябва да се оценят в две насоки – едната е, доколко от тях може да се установят основните факти около създаването на законодателния акт. Втората е проверката за достоверността на същите свидетелства, но от гледна точка на коректността на изложението относно правното му съдържание. За необходимостта от такова разграничение дава аргумент споменатият разказ на Тит Ливий⁵⁷ за SC de Bacchanalibus (186 г. пр. Хр.). Ливий не се старае да възпроизведе текста на акта, тъй като видимо не си поставя за цел да набляга върху правните характеристики на сенатското постановление, но той предава точно фактите около приемането на сенатусконсулта.

Основни извори за създаването на Закона на дванадесетте таблици са съчиненията на Тит Ливий и на Дионисий Халикарнаски. Отдалечени

⁵¹ Основно изследване на проблемите на изворите, с критична оценка на по-старата литература – у **Wenger**. Quellen, с. 358–359. **Fritz Schultz**. History of the roman legal science, Clarendon Press, Oxford, 1946 дава отправна точка за за правилното разбиране на подхода, общи черти характерни за епохата и индивидуалните творчески особености на римските юристи. За авторите на исторически съчинения особено значение имат **Usher**. The Historians и **v. Albrecht**. Geschichte d. röm. Lit. Сред по-новите изследвания по въпроса се откроява труда на Франц Виакер **Wieacker**. Röm. Rechtsgeschichte, с. 83–112.

⁵² Вж. **Wenger**, Quellen, с. 188. В общата си оценка на Ливий, Венгер подчертава патриотичната му и възпитателна позиция, както и определени консервативни тенденции. Въпреки тези особености на Ливиевия разказ, не се оспорва значението му като извор за създаването на Дванадесетте таблици. Подчертава се нуждата от критичност при позоваването на неговото съчинение като извор за правната история.

⁵³ Пример за това е склонността на несъмнено добре информирания Дионисий Халикарнаски, чиито интереси към гръцката история го подтикват да се съобразява с общовалидни според него закономерности на полиския живот и политическите събития, основани на познаването на елинската история

⁵⁴ Пряко заявени в “Атически ноци” у Авъл Гелий. Това съвсем не омаловажава значението на произведението като извор за Дванадесетте таблици. Не особено вещият в правото Гелий не е имал нито причини, нито възможност да промени съществено данните за законови разпоредби, извлечени от недостигнали до нас съчинения. Неговото неразбиране и искрено неприемане на техни разрешения е най-сигурното доказателство, че е разполагал с достатъчно надеждни източници, съхранили архаичният дух на децемвиралните разпоредби.

⁵⁵ С цитирането на децемвирални разпоредби Цицерон изтъква аргументи за неправомерността на изпращането му заточение от народния трибун Публий Клодий. Освен в кореспонденцията си и в речта си пред понтификалната колегия, той ги цитира охотно в своите теоретични трудове, посветени на държавата и законите.

⁵⁶ Оценка на ограниченията при изследване на периода у **Wieacker**. Röm. Rechtsgeschichte, с. 185.

⁵⁷ Liv. 39, 8 и сл.

от описваната епоха с около четири века, данните им за ранната римска република са почерпани от недостигнали до нас съчинения на техни предходници, а чрез тях и от Аналите (*Annales maximi*). Тези автори са в центъра на вниманието на редица съвременни изследвания⁵⁸.

В основата на ползваните от Ливий⁵⁹ източници на информация за интересуващия ни период е ранната римска историография (т.н. “стари аналисти”)⁶⁰ вероятно в немалко случаи опосредени от по-късни автори – представителите на т.нар. нова аналитика Клавдий Квадригарий⁶¹ и Валерий Анциат⁶², които са със сигурност сред основните източници на Ливий.

Забележимо е и влиянието на фамилна устна традиция, записвана по-късно от събитията, частни документи, както и на достъпните на автора надписи и данни. В съчиненията на този автор се отбелязват елементи на литературна обработка⁶³, морализаторски и патриотични тенденции⁶⁴, разбирания за определени закономерности в историческото развитие и човешкото поведение, чиито проекции се намират в конкретни епизоди

от римската история⁶⁵, и симпатия към аристокрацията⁶⁶.

Ливий ползва предходни исторически съчинения, чиито автори също са отдалечени от епохата на Дванадесетте таблици. Това несъмнено влияе на достоверността на историческата картина, представена от него. Ценността на съчинението му се определя от факта, че то е достигнало до нас съхранено изцяло в частта за ранната римска епоха. Непрецизното цитиране на вярно засвидетелствани законодателни актове, потенциално достъпни на Ливий както и дублирането на сюжети, налагат внимателна и критична оценка на поднесеното ни от него.

За Дионисий Халикарнаски е характерна ерудицията и интерес и към историята на други народи, склонност към обобщение, проследяване на общи тенденции и закономерности. Неговият разказ за ранната римска история има значение поради старателното ползване на недостигнали до нас съчинения. На Дионисий Халикарнаски е присъщ интересът към обществените сблъсъци, като при тяхното излагане е забележима склон-

⁵⁸ v. **Albrecht**. *Geschichte d. röm. Lit.*; **Usher**. *Historians*; **R. I. Ogilvie**. *Das frühe Rom und die Etrusker*, München, 1983; **Немировский**. *Рождение Клио*, 1986; **Pepe**. *Studi*.

⁵⁹ v. **Albrecht**. *Gesch. d. röm. Literatur*, стр. 662.

⁶⁰ За Q. Fabius Pictor вж. v. **Albrecht**. *Gesch. d. röm. Literatur*, с. 299-301, сенатор от видна фамилия, пише своята римска история с познаване на римската традиция, но и на гръцки автори, проявява най-голям интерес към най-ранната история на Рим и съвременните нему събития. От оскъдните достигнали до нас фрагменти на неговите анали (на гръцки), може да се установи интерес към антикварни данни и религиозни церемонии. Съчинението му представя Рим пред гръцкия свят и е имало вероятно ограничен кръг образовани читатели в Рим. Тит Ливий го споменава като римски пратеник до Делфийския оракул (*Liv.* 23, 11, 1-6; 22, 7, 4). Подобно на Cincius Alimentus той пише под влияние на събитията от Втората пуническа война. За ранната римска история съчинението му е основен източник за Тит Ливий, Дионисий Халикарнаски и Полибий. За Cincius Alimentus вж. v. **Albrecht**. *Gesch. d. röm. Literatur*, с. 301-302, също с произход от сенатското съсловие, и с подобна на Фабий Пиктор успешна военна и политическа кариера през Втората пуническа война, той е автор на труд на гръцки, чието изложение обхваща периода от основаването на града до неговото време. Фон Албрехт подчертава, че като представител на плебеите той е имал повод да се отличава в някои насоки от разказа на патриция Фабий, отбелязва и негови антикварни интереси, но подчертава, че неговият труд не може да бъде реконструиран. Цитиран е няколко пъти от Дионисий Халикарнаски и само веднъж от Тит Ливий. Съчинения от антикварен и публичноправен характер са дело на негов съименник (от Августово време).

⁶¹ Q. Claudius Quadrigarius. вж. v. **Albrecht**, *Gesch. d. röm. Literatur*, с. 310. Неговите Анали, обхващат най-малко 23 книги. Началният момент на изложението не може да се установи със сигурност – възможно това да е основаването на Града или Галският пожар.

⁶² Valerius Antias. вж. v. **Albrecht**, *Gesch. d. röm. Literatur*, с. 310–311. Аналите му в 75 книги започват с ранната римска история и достигат до I в. пр. Хр., ползван е като източник и за първата декада, но по-интензивно за период а след битката при кана. При него е констатирана склонност към преувеличения и възхваляване на собствения си род.

⁶³ подчертани от v. **Albrecht**. *Gesch. d. röm. Literatur*, с. 290, **Usher**. *Historians*, с. 169 и 240, **Ogilvie**. *Das frühe Rom*, с. 20-21

⁶⁴ у Ливий – v. **Albrecht**. *Gesch. d. röm. Literatur*, с. 290, **Usher**. *Historians*, с. 167, **Немировский**. *Рождение Клио*, с. 230-233 и 236.

⁶⁵ у Ливий – **Pepe**, *Debiti e debitori*, с. 32 и Дионисий – **Ogilvie**. *Das frühe Rom und die Etrusker*, с. 23, **Pepe**, *Debiti e debitori*, с. 24.

⁶⁶ **Usher**, *Historians of Greece and Rome*, с. 175, **Pepe**, *Debiti e debitori*, с. 30, **Немировский**, *Рождение Клио*, с. 234-235 – на места твърде категоричен.

ността да се търсят общи полисни тенденции и да се пренасят наблюдения от гръцкия политически живот.

Дионисий разглежда римската история през призмата на гръцката историографска традиция и навсякъде открива връзката между Елада и Рим, за да хвърли отблясък на римската слава върху културните си корени. Въпреки твърде произволните и обобщени обяснения на историческото развитие на Рим, в много от детайлите той ни дава важна информация. Особено ценно е съчинението при критичната оценка на другите извори, тъй като той ползва недостигнали до нас по-стари съчинения, например ползваната и от Ливий ранна аналитика. По тази причина основното значение на неговото съчинение като извор се съсредоточава във възможността да се потвърдят при съвпадение сочените от Ливий и други автори исторически събития. Склонността му да представя процесите в римското общество в облика на добре познатата му гръцка история налага в областта на правната история той да бъде ползван особено предпазливо.

Сравнявайки тези автори, още Нибур⁶⁷ отбелязва неправдоподобността на историческите свидетелства за дълговия проблем от първите два века на Републиката. Той обръща внимание върху **необходимостта от критичен прочит на Тит Ливий, както и върху неспособността на Дионисий Халикарнаски да разтълкува правилно всички юридически аспекти** на този проблем. Според Нибур, положението на

длъжниците в разказа на Халикарнаски не е съобразено с някои от правните последици на фамилната власт⁶⁸, като е подчертано, че в основния пасаж, посветен на дълговия проблем, Дионисий⁶⁹ – има предвид само *addictio* вследствие на парични дългове и деликти⁷⁰, което прави тази част от текста съмнителна основа за изясняване на проблемите на нексума.

От съчинението⁷¹ на Диодор сицилийски (ок. 80 – ок. 29 г. пр. Хр.) известен като до нас са достигнали само кн. 1-5 и 11-20. В историческия му разказ е представен хода на законодателството на децемвирите, като се предполага, че е ползвал достъпните и за Дионисий и Ливий по-стари автори⁷². Неговото изложение⁷³ не допълва съществено данните, които можем да установим в останалите исторически съчинения, а увлечението му по историческия анекдот го правят относително ненадежден източник на информация.

Единственото достигнало до нас цялостно и относително обемно **изложение върху римската правна история** е встъпителната част на краткия наръчник по право – **Енхиридион** на Секст Помпониий⁷⁴. Той е съхранен за нас чрез включването му в Юстиниановата компилация. Писан в епохата на класическото римско право, този труд е дидактически ориентиран и вероятно ползван от Трибониановата комисия в епитомиран вид.

Това произведение заслужава особено внимание, поради особения подход на Помпониий.

⁶⁷ Niebur. *Römische Geschichte*. Въпреки проницателната критика на изворите, авторът предлага обяснение на нексума, което трудно може да се сподели. Особено големи съмнения буди неговото разбиране, че икономически силната страна при нексума са патрициите. Тук не е място за обстоен критичен анализ на неговата теза, достатъчно е само да отбележа, че за него “страховитото заложно право” (“...das grausame Pfandrecht...”), както той назовава нексума е упорито отстоявана “съсловна патрицианска привилегия” (“...ein Privilegium ihres Standes...”), оцеляла и след създаването на Дванадесетте таблици – с. 470, като идентифицира икономически силната страна в това отношение с патрицианското съсловие. Той приема, че нексите са ставали *addicti* след като бъдат виндицирани пред магистрат и едва тогава са попадали под пряката власт на кредитора си.

⁶⁸ Niebur. *Römische Geschichte*, с. 476 в заб. № 1283. “... като чужденец той не е разбрал правилно своите извори и това право.”

⁶⁹ VI.83.

⁷⁰ Niebur. *Römische Geschichte*, с. 472–473 вж. особено изворовите текстове, посочени в заб. под линия №1268. Основателната критика към Дионисий не се обезсилва от неубедителния аргумент, че той не сочи нексума сред основанията за *addictio*.

⁷¹ Изложение на световната история в 40 книги.

⁷² Оценка на разказа и на тримата историци като извор за XII-те таблици прави Никольский в своето интересно и грижливо в работата върху изворите, но твърде крайно в някои изводи изследване – **Б. В. Никольский**. Система и текстъ XII таблицъ, исследование по истории римскаго права, С.–Петербургъ, 1899, с. 14.

⁷³ Diodor 12,23,1 и 12,26,1.

⁷⁴ Sextus Pomponius, вж. **Berger**. *Encyclopedic dictionary*, с. 635. **Kunkel**. *Herkunft und soziale Stellung* с. 170–171.

Наред с коментарните съчинения⁷⁵, скромния по обем Енхиридион остава уникален в римската юридическа книжнина с историческото си въведение (значителен по обем фрагмент от въвеждащата част на съчинението е включен в Дигестите на Юстиниан – D 1.2.2.1-53.). Воден от стремежа си да очертае логически последователна картина на непрестанното развитие и усъвършенстване на римското право и римската държава, Помпоний се различава от историческите наблюдения на повечето римски юристи, които правят съпоставка само на отделни институти⁷⁶.

Близък до Гай не само по епоха, но и със склонността си творчески да се отклонява от традицията, Помпоний в това свое съчинение е по-близо до исторически подход към правото от Гаевия коментар на Дванадесетте таблици. За съжаление не разполагаме с достатъчен сравнителен материал от Енхиридиона, който е достигнал до нас фрагментарно, при това чрез два различни варианта на съчинението – епитомиран (в една книга) и цитираният наред с него в Дигестите на Юстиниан – в две книги.

За разлика от запазилите се за нас Институции, от коментара на Гай на Дванадесетте таблици разполагаме само с 27 фрагмента, които не дават достатъчна основа да се възстанови сигурно планът на изложение и подходът му към този закон.

Дори и тези оскъдни останки от двете съчинения, позволяват все пак един общ извод. Въпреки общия за двамата автори интерес към историята, те вървят по различни пътища към историческото излагане на правната материя. Сходната им професионална съдба (и двамата са представители на т. нар. “академично течение”⁷⁷ в рим-

ската класическа юриспруденция) различията между техните две съчинения, не могат да се обяснят само с обстоятелството, че от Енхиридиона познаваме най-добре въвеждащата историческа част, а от коментара на Гай части от изложението и само малък фрагмент от историческия увод.

В подготовката на юриста още от края на предкласическия период, както и в юридическата коментарна литература при разглеждането на един правен институт основното внимание е посвещавано на съпоставката на отделните акционни механизми. Непрекъснато възникващите въпроси при правоприлагането са налагали ограничаването по тълкувателен път на приложното поле на онези, номинално съхранили се, норми, създаващи затруднения в гражданския оборот или водещи до несправедлив и несъответен на римските правни принципи резултат⁷⁸. В този смисъл, историческият подход на римския юрист е част от неговата практическа ориентираност, а не плод на специален интерес към историята на правото. Подходът е изцяло възприет от Гай, посветил на Дванадесетте таблици коментарно, а не историческо съчинение, подчинено на практически нужди⁷⁹, докато Помпоний показва известна склонност да “прекомпозира” историята на римското право, за да изгради единна и логична картина на неговото развитие. Особеното място, отредено на това съчинение при съставянето на Дигестите⁸⁰ (поставено е в началото им в обширно извлечение) е безспорно. В титула то “съжителства” само с един, значително по-кратък фрагмент от Гай. Предпочитанията в случая видимо се дължат на съответствието между подхода на Помпоний и законодателните цели на самия император Юстиниан⁸¹.

⁷⁵ Негови са коментар в 39 книги на цивилното право ad Quintum Mucium, първият подробен коментар в 35 книги ad Sabinum и коментар на преторския едикт с вероятен обем от около 150 libri, с които Помпоний продължава традицията на практически ориентираните коментарни трудове, характерни за неговата епоха.

⁷⁶ Идеята за отмяна на неприложими в практиката институти е по принцип чужда на римското правно мислене. Поради това, основното усилие на авторите на юридически коментари е насочено към съотнасянето на възникнали в различно историческо време правни фигури и акции с оглед практическото решаване на конкретни казуси.

⁷⁷ Основната им дейност е преподаването и създаването на внушително по обем литературно наследство, без да имат предоставяното от принципса ius respondendi. Вж. **Kunkel**, *Herkunft und soziale Stellung*, с. 171.

⁷⁸ Практически това се е постигало чрез усъвършенстване на правния механизъм за конкуренция на акциите и чрез едиктите на магистратите.

⁷⁹ За разлика от Цицерон, който в трактатите си, посветени на държавата и правото на Рим, търси в Дванадесетте таблици изходна точка и аргументи за теоретичните разсъждения.

⁸⁰ Титулът следва общите определения за правото и въвеждането в основните понятия в титул първи на книга първа – “За правосъдието и правото”.

⁸¹ Консервативният и класицистичен дух са ясно доловими във въводните конституции на Юстиниановата компилация.

Общата оценка на закона от римските автори е подчинена на традиционното разбиране за неговото основополагащо значение за стабилността и възхода на римската гражданска общност. Независимо от различната насока на техните интереси, нивото на правни знания, критичността им и броя и качеството на ползваните от тях по-ранни съчинения и писмени свидетелства, те твърде рядко си противоречат съществено.

Достигналите до нас чрез цитирания или общи позовавания на отделни римски автори текстове, въпреки следите от постепенно осъвременяване на езика, са звучали архаично и не винаги понятно за римляните от класическата епоха. Те са пораждали известни затруднения дори за римските юристи. За щастие на съвременните изследователи децемвирални разпоредби не само са цитирани от редица автори⁸², а са били и **коментирани от римските граматисти**, от Л. Елий Стилон⁸³, учител на Варон и вероятно на Кв. Валерий Соран⁸⁴, така и от **юрисконсулти** като Секст Елий Пет Кат⁸⁵, Антистий Лабен⁸⁶ и Гай⁸⁷.

Причините за особения интерес на тези автори можем да открием в утвърдилата са традиция, законът да бъде възприеман като символ и правна основа на равнопоставеността на съсловията. Причините за това отношение са били различни. В ранната и средната Република той е символ на постигнатите от плебеите отстъпки и гаранция за запазването и разширяването им. Този изключителен престиж на законодателният акт

води и до оформянето на характерния за законодателството в Рим от периода на Републиката правен консерватизъм. В епохата на Принципата това отношение кулминира във въздигането му от Тит Ливий в един от символите на гражданското съгласие като идеал на римската *res publica*. Според Ливий цел на децемвиралния законодател е преодоляването на кризата в римската гражданска общност и постигане на *concordia ordinum* (съгласие на съсловията)⁸⁸.

Постигнатото от съсловията е не съгласие помежду им, а баланс на интереси – със създаването на Закона на дванадесетте таблици плебеите постигат правна сигурност, която гарантира техния стопански просперитет, а патрициите запазват своята роля в правораздаването и магистратурите с империум за още един век – именно този компромис превръща създаването на този закон в паметно събитие за римската *res publica* и наред с неговото правно значение го превръща в политически символ и традиционна правна ценност за векове напред.

Тази трансформация се осъществява по начин, който Ливий представя като довели до гражданското съгласие промени в съдържанието на правните разрешения, отстраняване на несправедливите обичаи и създаването на добри закони⁸⁹. Неговият интерес е насочен не толкова към конкретното съдържание на децемвиралното законодателство като правни разрешения, колкото към последиците за римската гражданска общност от неговото създаване.

⁸² На тях дължим, макар и ограничен брой позовавания на невъзвратно загубени за нас (заради ориентирания към практическите нужди подход на Юстиниановите компилатори) юридически съчинения на относително по-ранни автори, както и информация от голям брой други съчинения, които са съдържали било фрагменти на децемвирални разпоредби, било обяснение на архаични изрази и термини.

⁸³ L. Aelius Stilo Praeconinus, II–I в. пр. Хр., вж. Антична литература, с. 174.

⁸⁴ Q. Valerius Soranus.

⁸⁵ Sex. Aelius Paetus Catus, вж. **Berger**. Encyclopedic dictionary of Roman Law, с. 353. **Kunkel**. Herkunft und soziale Stellung, с. 8–9

⁸⁶ Marcus Antistius Labeo вж. **Berger**. Encyclopedic dictionary of Roman Law, с. 536, RE, Jörs, Antistius (N 34), Bd. 1, Hbd. 2, кол. 2548–2557. Род. ок. 50 г. пр. Хр. поч. преди 22 г. Изключително продуктивен (оставил литературно наследство от около 400 книги). Поради авторитета му охотно цитиран от по-късните юристи, съхранени са около 500 фрагмента. **Kunkel**. Herkunft und soziale Stellung, с. 114.

⁸⁷ Gaius, вж. **Berger**. Encyclopedic dictionary of Roman Law, с. 481. **Kunkel**. Herkunft und soziale Stellung, с. 186–216. За някои сходни черти у него и Помпоний – с. 187. Части от неговия коментар на Дванадесетте таблици в шест книги са запазени в на Дигестите – общо 28 фрагмента. (Вж. **O. Lenel**. Palingenesia, 1, колони 242–246.)

⁸⁸ Данните ни за архаичния период убедително сочат, че това не са могли да бъдат целите на съсловията в ранната република, а обществен идеал, добил окончателен облик в епохата на Октавиан Август.

⁸⁹ Коректно е “Източник на цялото публично и частно право” да възприемаме като оценка на Ливий за неговото политическо значение, а не като извод за мястото на закона сред останалите източници на правото в Рим. Разбира се, дори и за римски юрист идеята за някаква “йерархия на нормативните актове” би била свършено чужда и непонятна.

Практически постигнатият резултат – за разлика от изтъкваното от него съгласие на съсловията и създаване на източник на цялото римско право – е началото на дълбока промяна в начина на установяване на правни норми и в принципно новата възможност за съчетаване на действието на писано и обичайното право (в частното право).

Данни за отделните законови текстове можем да установим в съчинения от различни епохи и характер. При анализа на тези извори особено значение за правноисторически изводи има начинът, по който са представени в съответното съчинение разпоредби на Дванадесетте таблици – цитирани или общо предадени⁹⁰. Това налага и диференциран подход към информацията, съдържаща се в тях. Различният подход и подготовка на авторите предопределят начина, по който те ни предават децемвиралните текстове, без това да разколебава оценката за достоверността на историческите събития, свързани с децемвиралното законодателство.

Римските юристи не винаги цитират изцяло децемвиралните разпоредби, а често ги представят и описателно във връзка с изясняването на действието им, търсят съотношението им с по-късни правни разрешения или просто подчертават, че даден институт води началото си от Дванадесетте таблици. Тези практически цели стоят и пред трите основни групи правни съчинения, характерни за творчеството на римските юрисконсулти – коментарите, практически ориентирано изложение по отделни правни проблеми и дидактически ориентирани съчинения.

Връзката със съвременни на съответния автор правни въпроси твърде често го кара да излага съдържанието на съответната разпоредба общо, или да представят направо своите изводи,

произтичащи от нея. От тези непреки позовавания на закона може да се установи наличие на децемвирална уредба в разглежданата в съчинението юридическа материя, но от тези наблюдения не винаги може да се установи сигурно съдържанието на отделен текст на Дванадесетте таблици, а още по-малко да се реконструира надеждно отделна разпоредба.

Общото позоваване на Дванадесетте таблици в съдебни речи, както и назоваването на установени от тях забрани, без конкретно позоваване на текста е било вероятно продиктувано както от тактически реторически съображения – да се подчертае компетентността на съответния решаващ орган и да се запази възможност за благоприятно представяне на децемвиралната правна традиция като съответна на предлаганото за конкретен казус решение⁹¹.

Пряко цитиране на разпоредби се среща най-вече в случаите, в които съответният автор се стреми да подчертае исторически факт или възприема (понякога неправилно) определена разпоредба като правен куриоз.

В стремежа си да обосноват древния произход на съвременните за тях римскоправни институти, класическите юристи са способни на добросъвестни заблуждения или изопачаване на съдържанието на достоверна децемвирална норма⁹².

По правило достоверността на свидетелствата в значителна степен зависят от степента на правна подготовка. При пряко цитираните децемвирални текстове това очакване според мен не винаги е оправдано. Авъл Гелий дава добър пример за ограничени познания в правото, което не пречи на коректното предаване на правното съдържание. Неговите (понякога наивни) обяснения говорят за това, че той е действително озада-

⁹⁰ Според изданието на **K. G. Bruns / Th. Mommsen / O. Gradenwitz**. *Fontes Iuris Romani Antiqui*, ed. Carolus Georgius Bruns, *Leges et negotia*, 7-о изд. под редакцията на **Otto Gradenwitz**. Tübingen, 1909. От общо представените 133 текста и фрагмента, пряко цитирани от римските автори са 52 текста, а описателно възпроизведени в различни съчинения – 81 текста.

⁹¹ Такъв подход избира Цицерон в трактата си “За законите” (*de leg.* 3, 11 и 3, 44) цитирайки разпоредбата *De capite civis ...* (Tab. IX.1.2.). Обстоен критичен анализ на достоверността на това свидетелство вж. у **Michael Crawford**. *Roman legal statutes*, Institute of Classical Studies, University of London, 1996, т. II. с. 696–699.

⁹² Представената от Цицерон в *de. her.* 4, 10, 12. разпоредба на Tab VIII.1.a., където той разбира *malum carmen* като публично опозоряващо действие (“... *carmen condidisset, quod infamiam faceret...*” т.е. авторство на безчестящи стихове), а не като злоторно заклинание – значение, каквото можем достатъчно сигурно да установим от знанието си за ранните римски религиозни практики и съпоставка с други децемвирални разпоредби – VIII.8.a. *QUI FRUGES EXCANTASSIT...* . Този Цицеронов цитат на децемвирална разпоредба се сочи като “показателен пример” за промени в разбирането на XII таблици от **Wieacker**, *Zwölf Tafelproleme*, RIDA, 3e serie, Tome III, 1956, с. 462–464.

чен от суровостта на някои разпоредби и се стреми да ги обясни в съответствие със своите разбираня.

Прагматичният и казуистичен подход на римските юристи често е оценяван пресилено и с недопустимо осъвременяване като неисторичен и лишен от способност за теоретично обобщаване и формулирането на общи принципи. Едва ли е възможно с оглед на поставената пред тази работа задача този проблем да се разгледа с необходимата задълбоченост, но не може да се отмине с мълчание обстоятелството, че интерес към историческото развитие на правото може да се установи както в позоваването на Дванадесетте таблици при практически ориентираното разглеждане на някои правни институти, така и в самостоятелни коментари на този закон.

При оценката на позоваванията на Закона на дванадесетте таблици особено важно е да се разграничат случаите на цитиране в правни съчинения от онези, при които негови разпоредби се ползват като аргумент в политически дебат или съдебна реч.

Най-показателен за подхода на римските юристи е **коментарът на Дванадесетте таблици на Гай**. В това съчинение, елементите на историческо разглеждане са подчинени на необходимостта от тълкуване на законови разпоредби, които по негово разбиране⁹³ са, запазили практическо значение, и дори са основополагащи за някои институти⁹⁴.

Оценката на Гай като автор на коментарно съчинение върху Дванадесетте таблици може да се направи въз основа на един от малкото достигнали до нас фрагменти от това съчинение (D 1, 2, 1.). Текстът говори за интерес към този закон, породен по-скоро от значението му за практическото прилагане на римското право в класическия период, отколкото от стремеж да се представи исторически най-старата законова уредба. Фрагментът е въвеждащата част от кн. I на неговия Коментар на Дванадесетте таблици и според мен дава основание за такава оценка. За съжаление тя не може да отиде отвъд някои най-общи изводи, тъй като в този неголям фрагмент от въвеждението

на коментара на най-стария римски закон се подчертаването необходимостта от познаване на ранната римска история с не особено оригиналния аргумент, че правилното разбиране и тълкуване е необходимо знание за първоизточниците и началното състояние. Видимо намерението на компилаторите е било да въведат по подходящ начин следващия фрагмент – въводната историческа част от Енхиридиона на Помпоний. С това те са решили своята задача, но за съжаление са ни лишили от възможността да съпоставим два различни подхода. Докато Помпоний представя римската правна история като въведение на замислено като наръчник дидактическо съчинение, въвеждението на Гай вероятно е представлявало неговото знание и разбиране за историята на Дванадесетте таблици в началото на коментар. Дори и да не е включвало данни, различни от останалите наши извори, това въведение би ни осведомило попълно за целите на автора. Дори и в този си вид, то обаче дава израз на намерението да се достигне чрез познаване на ранното право до основната си цел – правилното тълкуване⁹⁵.

Малкият брой съхранени фрагменти от коментара и неговият им обем дават малко възможности за съвременния изследовател. В това съчинение Гай навярно е цитирал текстове и съчинения, които биха дали повече информация за закона, а навярно и за плана на изложение и съдържанието на коментарния труд на Секст Елий. Убедително доказателство за това, че Гай разглежда Дванадесетте таблици като част от действащото римско право, дава според мен изложението на неговите Институции, които са доказателство за доброто познаване на този закон и в класическата епоха на римското право⁹⁶.

Най-добрият пример за другия подход при представянето на тези текстове ни дава Марк Тулий Цицерон, който сочи Дванадесетте таблици като неизменната основа на римските правни разбираня. Той се позовава на този закон в свои речи, сочи го като правен аргумент в политическа част от историческата картина на римското право, гради тези по конкретен спор. С тази особеност на неговия подход в отделните случаи се създава

⁹³ Мнение, което ако съдим по останалите фрагменти на класическите юристи, не е изолирано.

⁹⁴ Договорът за дружество.

⁹⁵ **Fritz Schultz**. *History of the roman legal science*, Clarendon Press, Oxford, 1946, с. 187, оценява този фрагмент като “твърде реторичен”.

⁹⁶ Свообразието на аргументацията на римските юристи е позоваването на авторитети (често учител на съответния юрист или предходници в съответната правна школа), както и ползващи се с историческа значимост законодателни актове (на първо място Дванадесетте таблици).

възможност да се оцени и достоверността на неговите свидетелства, тъй като те са елемент от негови тези с добре установима тенденция. Позоваванията му на Дванадесетте таблици носят отпечатък на негови открито заявени мирогледни и научни позиции, а в някои случаи и на личната му заинтересованост – политическа и имотна, установима въз основа на известни исторически факти. Доброто познаване на текста на закона и правната му подготовка не могат винаги да компенсират неговите увлечения към теоретично обобщаване, което (съчетано с опита му на съдебен оратор и политическите му пристрастия) деформира картината на отделни децемвирални разпоредби. Поради насочеността на неговите произведения – речи, трактати, както и добре датиранията лична кореспонденция, можем винаги да установим повода, поради който се цитира отделна разпоредба на Дванадесетте таблици (личен, политически или научен интерес), а оттам – да поставим това позоваване във връзка с други елементи на изложението и да установим достоверността на отделните твърдения⁹⁷.

Антикварна литература звучи доста смуцаващо за съвременния читател, както остроумно отбелязва Леополд Венгер⁹⁸, но това не оправдава проявяваната от някои учени сдържаност към нейните автори. С характерния за римлянина консерватизъм и интерес към миналото, тези автори търсят значението на отдавна излезли от употреба думи, предназначението на предмети и полузабравени обичаи и традиции.

Важна особеност на тези автори, която определя и специфичното значение на съчиненията им като исторически извори, е влиянието на гръцката научна мисъл върху тях и школуването в резултатна това въздействие склонността към методично изследване на миналото и анализ на изворите⁹⁹. Наред с научното любопитство към римската старина (напр. архаични езикови форми), съществена роля при изучаването на ритуални практики и сакралноправната традиция играе и

практическият интерес на римския нобилитет към сакралната област. Тясната връзка между действието на римския магистрат и старите традиционни сакрални и правни вербални формуляри допълнително е допринасяло за авторитета на тези автори и интереса към техните съчинения.

Интересът на юристите от класическата епоха към ранното римско право е подвластен на специалните цели на техните съчинения¹⁰⁰ и това прави антикварната литература особено важна за правното изследване. На нея дължим голяма част от знанието си за Дванадесетте таблици и първите опити за тяхното езиково тълкуване, както и сведенията за ранните юридически и сакрални термини, ритуали и вербални формули. Тези автори не са принудени да търсят връзката на децемвиралните норми и институти с практически приложими правни фигури от по-късна епоха. Съхраняването на техните съчинения по пътища, които са различни от добре познатата ни традиция на коментиране и епитомиране на правни съчинения и тяхното включване в Юстиниановата компилация дава и надежда повечето от тях да са недокоснати от интерполации на юристи.

Важен източник на сведения за децемвиралното законодателство е съчинението на римския граматик и енциклопедист Марк Теренций Варон¹⁰¹ *De lingua latina*¹⁰². То съдържа значителен обем информация за римската религия и обяснения на архаични правни термини, които възхождат към времето на Дванадесетте таблици. Това че огромна част от съчиненията на този автор не са достигнали до нас е непоправима загуба за изследователите на ранната римска епоха. Много от нашите оценки щяха да бъдат по-пълни и точни, ако до нас беше достигнало в по-значителен обем съчинението му в 41 книги, наречено “За човешките и божествени древности”. За съжаление, от повечето му съчинения са останали незначителни по обем фрагменти. Варон се отличава от повечето автори на антикварни съчинения с интерес към правото и има известни правни

⁹⁷ Възможността да проследим достатъчно сигурно причините за евентуална липса на обективност е изключително рядък шанс, който не е налице при съчиненията на други автори.

⁹⁸ **Wenger.** Quellen, стр. 207. Венгер подчертава значението на техните свидетелства за правната история, тъй като в интереса си към културно-историческото развитие, те посочват редица особености на отделни правни институти във връзката им с естествената им социална среда – с. 174 на с. съч.

⁹⁹ **Wieacker.** Röm. Rechtsgeschichte, с. 100.

¹⁰⁰ Класическите юристи продължават традицията да се обосновават с мнения на предходниците и да съчетават на казуистични решения с традиционни принципи и правните норми, установени със закон, обичая и от хонорарното право.

¹⁰¹ M. Terentius Varro, 116–27 г. пр. Хр., вж. Антична литература, с. 43.

¹⁰² До нас са достигнали само книги от 5-та до 10-та.

знания¹⁰³. За нивото на неговата юридическа подготовка е трудно да съдим, тъй като неговото съчинение в 15 книги за цивилното право не е запазено и съдържанието му не може да бъде оценено въз основа на откъслечните споменавания в трудовете на други автори. Единственото му изцяло съхранено съчинение е знаменитият трактат за селското стопанство (*De re rustica*), който макар и в ограничена степен също ни дава ценна информация за вещноправните институти в разглеждания период.

Друг важен извор са оцелелите книги¹⁰⁴ на лексикографа от II в. Секст Помпей Фест¹⁰⁵. Те са извлечения (Ерпите) от съчинението на граматика и енциклопедиста Верий Флак¹⁰⁶ *De verborum significatu*¹⁰⁷. Липсата на юридическа подготовка и изключително антикварният интерес на тези автори не са недостатък, а качество на изворите. Техните свидетелства са лишени от професионалната предубеденост на римските юристи, които проявяват склонност към осъвременяване при предаването на архаичните правни фигури.

*Noctes Atticae*¹⁰⁸ на Авъл Гелий¹⁰⁹ е извор, при който сравнително по-лесно могат да се установят критериите за оценка на свидетелствата за Дванадесетте таблици. Личните разбирания на Гелий за задачите на произведението са пряко заявени в увода на “Атически нощи”. Той събира занимателни поучителни разкази, излага своя опит

и възгледи. Към предпазлива оценка на данните, която могат да се установят от този извор ни води липсата на сериозна юридическа подготовка на автора¹¹⁰ и склонността му към безкритично привличане на извънправни аргументи. Въпреки тези резерви свидетелствата му за някои разпоредби на Дванадесетте таблици, имат значителна стойност, тъй като им е посветена цяла обособена и сравнително подробна част от съчинението (*Gell. Noct. Att. 20, 1*). Авъл Гелий не иска да приеме суровите санкционни последици на римския изпълнителен процес от епохата на децемвирите¹¹¹. Стремещт му да отхвърли известното на неговите съвременници за тези санкции и донякъде наивният му опит да оспори достоверността им, доказват, че тези разпоредби са все още широко известни. Те видимо са познати, макар и трудно разбираеми за обикновения римлянин от класическата епоха.

Други автори, които са ни оставили отделни свидетелства за децемвирални разпоредби, са писали съчинения за селското стопанство и в областта на природните науки.

Марк Порций Катон Цензор¹¹² със съчинението си *De agricultura* представя най-важните знания за доброто управление на имението. Считаното за престижно и важно за римския аристократ знание за селскостопанската практика, правните и религиозни формули и обреди в ежедневния

¹⁰³ Варон основава редица свои твърдения върху недостигнала до нас група съчинения на ранни римски автори, включително юристи. Евантуални неточности при него могат да се дължат на зависимостта му от неговите източници.

¹⁰⁴ 12-та до 20-та

¹⁰⁵ Sex. Pompeius Festus С малобройни самостоятелни добавки в 20 книги, от които са съхранени 12–20 (от буквата М насетне), глосарът на Фест се дели на две части – първата, подредена по азбучен ред, а втората – разпределена по материи и автори (вероятно следва първоначалния план на изложението на Верий Флак – вж. Wenger. Quellen, с. 213.

¹⁰⁶ M. Verrius Flaccus – ученик на видния римски граматик Елий Стилон 154–90 г. пр. Хр. и учител на Варон и Цицерон. Вж. Wenger. Quellen с. 210.

¹⁰⁷ При епитомирането Флак е предаден непълно и на по-ниско ниво. Фест на свой ред е епитомиран от Paulus Diaconus. Извлеченията на Павел Дякон са и от недостигналите до нас книги и в изданието на Lindsay (1913 г.) са обозначени със сиглата Р а тези на Фест с F.

¹⁰⁸ Wenger. Quellen с. 211. На изложението на Авъл Гелий е посветено детайлно и аргументирано изследване на Ян Заблоcki – Jan Zablocki. Rozwazania o procesie rzymskim w “Noctes Atticae” Aulus Gellius, Liber, Warszawa, 1998.

Aulus Gellius род. ок. 130 г. вж. RE, Hosius, Gellius (N 2), Bd. 6, Hbd. 13, кол. 992–998, Антична литература, с. 50.

¹⁰⁹ Aulus Gellius род. ок. 130 г. вж. RE, Hosius, Gellius (N 2), Bd. 6, Hbd. 13, кол. 992–998, Антична литература, с. 50.

¹¹⁰ Убедителен аргумент в тази насока ни дава собственият му разказ за действията му като заклет съдия в конкретен процес. Gell. Noct. Att. 14, 2.

¹¹¹ Те не отговарят на неговите морални представи децемвирални разпоредби и той се опитва да ги “хуманизира” с обясненията си.

¹¹² M. Porcius Cato Censorius, 234 – 149 г. пр. Хр., вж. RE, R. Helm, Porcius (N 9), Bd. 21, Hbd. 43, кол. 108–165, Антична литература, с. 85.

живот на римското имение са изложени с грижа за точността и изчерпателността на изложението.

Гай Плиний Секунд Стари¹¹³ е автор на огромния труд *Naturalis Historia*, своеобразна енциклопедия на неговото време в 37 книги¹¹⁴. Изложението е като цяло основано на предадените чужди данни, по правило без критична оценка. Въпреки относително ограниченото му значение за правната история, съчинението на Плиний е относително надежден извор за Дванадесетте таблици.

Плутарх¹¹⁵ заема особено място сред останалите автори. За разглеждания проблем от значение са само част от неговите успоредни животописи и оценката се ограничава само с проблемите, които поставят те. Тези съчинения се отличават от подхода на гръцката и римска историческа литература. Плутарх си поставя за цел създаването на морално-исторически етюди, в които акцентът е поставен не върху историческото значение на събитията, а върху нравственото измерение в поведението на политическите дейци от Елада и Рим. В диренето на морални критерии и установяването на съответствието между римските и гръцките представи за човешка и гражданска добродетел той търси поучителното и показателното в събитията и постъпките. Това го отдалечава донякъде от подхода на Ливий. Ценността на данните му се определя донякъде от отказа да следва общи исторически схеми, характерни за Ливий и Дионисий и от събирането на данни от широк кръг достъпни нему съчинения. Упреците към него за склоност към историческия анекдот и липсата на критичен поглед за историческия факт¹¹⁶ не влияят на оценката на този автор, тъй като най-важни за нас са животописите на римските рексове и политическите дейци от ранната република, за които не може да се очаква достоверна информация. В тези съчинения са представени данни

за римското право, почерпени от други съчинения, които дори и съмнителни в някои отношения, разкриват важни черти на ранната римска правна култура.

Като извор за ранното римско право (и особено за преддецемвиралния период) неговото съчинение заема особено място поради склонността на автора да търси информация в широк кръг съчинения и да включва в изложението си детайли, които други автори не винаги биха възприели като значими.

Наличните групи извори дават възможност за очертаване на една относително единна, макар и нелишена от непълноти и противоречия, изворова база. Историческите съчинения очертават достоверна политическа картина на децемвиралния законодателен акт, без да ни дават достатъчно данни за неговото нормативно съдържание. Общата им оценка за закона не може да се приеме безкритично. Данните за съдържанието на законите разпоредби в останалите разгледани тук извори следва да се оценяват не толкова с оглед спецификата на съчинението, колкото с наличието на пряко цитиран децемвирален текст. Дори съчинения на автори, които съдържат достоверни данни за отделни разпоредби, не са свободни от тенденциозност и добросъвестни заблуди.

Пряко цитираните от изворите децемвирални текстове от няколко области на правно регулиране могат да се приемат като достатъчна изворова основа за установяване на съдържанието на закона. Състоянието на базата и резултатите от досегашните изследвания дават възможност за постигане на нови научни изводи за състоянието на ранното римско право и позволяват попълно обяснение на промените в него след Дванадесетте таблици.

¹¹³ С. Plinius Secundus Maior 23/24 – 79 г., вж. RE, W. Kroll, Plinius (N 5), Bd. 20, Hbd. 41, кол. 271–439, Антична литература, с. 142.

¹¹⁴ В кн 1. е представено съдържанието на отделните книги и разпределението на материите и заглавията на ползваните близо 400 съчинения на гръцки и римски автори в различни области на знанието. Трудът съдържа географски данни, природонаучни данни за човека, растенията и техните лечебни свойства, животните, животинските продукти, металите и минералите както и данни за произведения на изкуството и известни творци.

¹¹⁵ Род. ок. 46 г. в Херонея и починал след 119 г. – За Плутарх като извор за правната история вж. Wenger. Quellen s. 194–5, RE, Konrat Ziegler, Plutarchos (N 2), Bd. 20, Hbd. 41, кол. 636–962. За тези характерни черти на неговото творчество като резултат от особените цели, които Плутарх си поставя с успоредните животописи вж. особено кол. 903–904.

¹¹⁶ Разбира се, и Плутарх има пристрастия, той е лоялен към римската власт патриот на Елада и своя роден град, и в успоредните животописи на римски и гръцки политически дейци това оставя следа върху подбора на представените исторически фигури и факти.